

KÖNYVSZEMLE

Sandrine Dubel – Anne-Marie Favreau-Linder – Estelle Oudot (szerk.): *A l'école d'Homère. La culture des orateurs et des sophistes*. Paris 2015.*

A *l'école d'Homère* című tanulmánykötetükben Sandrine Dubel, Anne-Marie Favreau-Linder és Estelle Oudot két nemzetközi konferencia¹ gazdag termését kínálják az olvasónak. Az antik szónoklás Homéros-recepcióját tematizáló konferenciák előadói és egyben a kötetben összegyűjtött tanulmányok szerzői a homérosi minta helyére kérdeznek rá az antik iskolai és szónoki gyakorlatban, illetve társadalmi eseményekben. A retorika és a retorikaelmélet Homéros-recepciója mindeddig nem képezte rendszeres és módszeres vizsgálat tárgyát: jelen kötet, magyarázzák a szerkesztők a bevezetőben (*Introduction*, 9–17), ezt a hiányt hivatott pótolni. A szerkesztők sietnek megjegyezni, hogy a kiadvány a két konferencia gazdag termésének még csak az első zsengeje: a Brepols kiadónál hamarosan megjelenő következő kötettel (*Lectures et exégèses rhétoriques d'Homère par les Anciens*) lesz teljes Homéros iskolájának Dubel-, Favreau-Linder- és Oudot-féle tananyaga.

Flore Kimmel-Cauzet, az Université Paul-Valéry Montpellier 3 oktatója kérdéssel nyitja a könyvet: *Homère, le premier des sophistes ?* (19–30) című tanulmányában arra kérdez rá, hogy milyen Homéros-képet közvetít két, széles körben ismert és forgatott szöveg, Pseudo-Hérodotos *Homéros-életrajza*, valamint a Homéros és Hésiodos versengését elmesélő *Certamen*. A két mű szerzői nem ismerték egymás szövegét, és forrásaik sem azonosak, azonos viszont a Homéros-képük: mindketten a szofisták atyjaként látják és láttatják a költőt. A Kr. u. II. századi császárkori társadalom Homérosa egy szofista-Homéros, vonja le a következtetést Flore Kimmel-Cauzet.

A kötet további tanulmányai négy tematikus egységbe szerveződnek. A görög és római Homéros-recepciót vizsgáló első egység (*Greco et Romains à l'école d'Homère*, 33–102) Rachel Ahern Knudsen, a University of Oklahoma oktatójának *Homer in the First Sophistic. A Study of Four Speeches* (33–45) című tanulmányával kezdődik, amelyben a szerző Gorgias Palamédés-beszéde, Antisthenés *Aias* és *Odysseus* valamint Alkidamas *Odysseus* című beszédein keresztül mutat rá arra, hogy a mitikus és szónoki hagyomány milyen erősen fonódik össze a szofista szónokképzés didaktikai gyakorlatában.

Az Université de Lausanne oktatója, Danielle Van Mal-Maeder azt vizsgálja *Testis carminum antiquitas. Homère dans la rhétorique et les déclamations latines* (47–60) című tanulmányában, hogy a latin szónokok és bölcselők művében hogyan válik Homéros a szónoklás és az erkölcs tanítójává. A szerző rámutat, hogy a görög nyelv és műveltség kevésbé volt jelen a római iskolai gyakorlatban, mint hinnénk: ezt erősíti meg

* A recenzió az OTKA NN 104456 számú pályázat támogatásával készült.

¹ Homère rhétorique. Études de réception antique. 2010. V. 27–28., Clermont-Ferrand, illetve 2010. XI. 18–19., Dijon.

az is, hogy a homérosi költeményekre történő utalások mindig nagyon általánosak, és a szerzők minden bizonnyal inkább mitológiai gyűjteményekből, mint magukból az eredeti szövegekből merítik ihletüket.

A római szónokiskolai gyakorlat után az olvasó az egyiptomiba nyer bepillantást: *Deux Parerga Homerica (Ier et IIe siècles) ou l'utilisation des textes homériques par le Rhétorikos et le Sophistes dans la province d'Égypte* (61–71) című tanulmányában Patrice Cauderlier, az Université de Bourgogne oktatója két, a szónokképzésben didaktikai segédanyagként használatos, Homéroson alapuló szöveget közöl, rámutatva Homéros és a homérosi költemények által közvetített tudás magas presztízsére az egyiptomi iskolai gyakorlatban.

Homéros tekintélye vitathatatlan a szónokképzés gyakorlatában, hangsúlyozza a *progymnasmata*-gyűjteményeket vizsgálva az Université Paris Ouest Nanterre La Défense oktatója, Fabrice Robert is *La présence d'Homère dans les Progymnasmata d'époque impériale* (73–86) című tanulmányában, szövegeit azonban nem tekintik érinthetetlennek, ellenkezőleg: munkaeszközként használják. Hiszen a tisztelet tárgyának kritikus felhasználása, magyarázza a Libanios műveiben tükröződő Achilleus-képet vizsgálva Bernard Schouler, az Université Paul-Valéry Montpellier 3 oktatója (*Pour les Sophistes, Achille ne fut-il que colère ?* 87–102), tulajdonképpen a szofista *paideia* lényege. A Homéroson alapuló iskolai gyakorlatokon keresztül a tanulók nem csupán az érvelési technikákat hivatottak elsajátítani, hanem a hellénisztikus alapértékeket is.

A homérosi minta tekintélyéhez való pozitív vagy negatív viszonyulásmódra fókuszáló második tematikus egység (*Stratégies rhétoriques : modèles et détournements*, 103–172) Jocelyne Peigney, az Université François-Rabelais de Tours oktatójának *La guerre de Troie dans le discours d'Ulysse à Polyphème chez Euripide (Cyclope, 285–321)* című tanulmányával kezdődik (105–114), amelyben a szerző Odysseus Polyphémoszhoz címzett beszédét elemzi Euripidés *Kyklóps* című drámájában, rámutatva a homérosi utalások gazdagságára, és arra, hogy a szerző hogyan kritizálja a korabeli athéni politikai propaganda és az ezt kiszolgáló szónoklás toposzait Odysseus szavain keresztül.

A krétai egyetem oktatója, Mélina Tamiolaki az isokratési mű világába kalauzolja az olvasót: *Homère chez Isocrate: source de rivalité ou d'inspiration?* (115–131) című tanulmányában kiemeli, hogy a magát Homéros riválisának tekintő szónok úgy használja fel a költő művét, hogy saját prózájának felsőbbrendűségét domborítsa ki a homérosi költeményekkel szemben.

Az Université de Brest oktatója, Dimitri Kasprzyk egy Dión Chrysostomos-féle Homéros-centót vizsgálva kérdez rá a szerző esztétikai és etikai alapállására (*Homère travesti. A propos de Dion, Discours aux Alexandrins [Or. XXXII], 82–85, 133–149*). Dión egyszerre támaszkodik modellje tekintélyére és figurálja ki azt: ez a magatartás összevág a dióni életmű esztétikájával.

Az öndicséret szónoki gyakorlatát vizsgáló Lorenzo Miletta, a nápolyi Università degli Studi Federico II oktatója Aelius Aristidés XXVIII. beszéde kapcsán (*Homère comme modèle pour l'éloge de soi-même. Autour du discours XXVIII Keil d'Aelius Aristide, 151–162*) arra hívja fel a figyelmet, hogy a *περιαιτολογία* minden bizonnyal a szónok-

iskolák programjának szerves részét képezhette, és iskolai művelését valószínűleg idézet- és exemplum-gyűjtemények segítették elő.

A tematikus egységet az Université de Poitiers oktatója, Michel Briand Lukianos-tanulmánya zárja (*L'Homère paradoxal de Lucien*, 163–172), amelyben a szerző rámutat, hogy a szónoklást mindenekelőtt közösségi, társadalmi rituáléként felfogó Lukianos az irodalmat és irodalomelméletet spektákulummá változtatja és így figurázza ki.

A harmadik tematikus egység irodalomkritikai szempontból közelít az antik Homéros-recepcióhoz (*Enjeux critiques*, 173–214). Az első tanulmánnyal a xenophóni életműben kalandozik az olvasó: Sophie Gotteland, az Université Bordeaux Montaigne oktatója a Xenophón szókratikus szövegeiben fellelhető Homéros-utalásokat veszi számba (*Homère dans les écrits socratiques de Xénophon*, 175–189), osztályozza és elemzi, arra a következtetésre jutva, hogy Xenophón Sókratésa mindig a játékosság hangján hivatkozik Homérosra valamilyen mély és komoly tartalom magyarázatának kiegészítéseképpen.

Katerina Oikonomopolou, a University of Patras oktatója Plutarchos *Quaestiones conviviales* című munkájában vizsgálja két szónok, Sóspis és Glaukias ἀντινομία-vitáját (*Rhetoricians on Homer. The Antinomikon Zètèma of Plutarch's Quaestiones Conviviales* 9.13, 191–201), és hívja fel a figyelmet arra, hogy a homérosi költemények jogi szempontú olvasása éppoly bevett gyakorlat volt, akár a nyelvtani vagy filozófiai olvasat. A szónokok Homérosa bármilyen diszciplínában előhívható – a művészettörténetben is, amint arra Ruth Webb mutat rá Philostratos *Imagines* című gyűjteményét tanulmányozva (*Homère dans les Images de Philostrate*, 203–214). Az Université Charles-de-Gaulle Lille 3 oktatója szerint az illúzió, a hitelesség-hihetőség, a valóságosság, a költői és képi ábrázolásmód kérdéseit feszegető homérosi témájú Philostratos-szövegek jól szemléltetik a szónokok viszonyulásmódját Homérosához.

A homérosi örökség földrajzi elterjedtségét előtérbe helyező utolsó tematikus egységben (*Héritages*, 217–257) elsőként a Nílus partjaira utazik az olvasó Aglae Pizzone, az Université de Genève oktatójának vezetésében (*Thersite au bord du Nil. Homère et l'imaginaire des „wandering sophists” de Gaza*, 217–228). Gázai Aineiásnak egy néhai iskolatársához címzett levelét Pizzonéval vizsgálva arra csodálkozhat rá az olvasó, hogy a szónokiskolában elsajátított klasszikus, pogány műveltség milyen fontos identitásképző elem, és milyen erős kapcsolatot jelent pogányok és keresztények között a Kr. u. V. század Gázájában.

Az utazás Karthagóban folytatódik: Annick Stoehr-Monjou, az Université Blaise-Pascal Clermont-Ferrand 2 oktatója Dracontius *Romuleájának* Homéros-képét vizsgálva kérdez rá a görög nyelv és műveltség helyére a Kr. u. V. század Karthagójában (*Une réception rhétorique d'Homère en Afrique vandale: Dracontius [Romulea VIII-IX]*, 229–238). Dracontius görögtudása, mutat rá a szerző, iskolai és irodalmi ismeretek összessége.

Didier Pralon, az Université d'Aix-Marseille *professor emeritusa* a XI–XII. század fordulójára, Bizáncba kalauzolja olvasóit, ahol első Alexis fia, Komnénos Izsák Παπὶ ιδιότητος καὶ χαρακτήρων τῶν ἐν Τροίᾳ Ἑλλήνων τε καὶ Τρώων cím alatt rajzolja meg

számos homérosi szereplő portréját (*Les personnages d'Homère selon Isaac Comnène Porphyrogénète. Les portraits d'Agamemnon et de Ménélas*, 239–246). Ezek a Malalaszól és Dictysből is merítők, a szerző fiziognómiai érdeklődéséről tanúskodó naiv portrék, magyarázza Didier Pralon, az antik remekművekkel való irodalmi játék bizánci példái.

Az irodalmi kalandozás a XII. századi császárdicséretnek világában zárul: Marina Loukaki, az athéni egyetem oktatója az achridai Theophylaktos, Niképhoros Basilakés és a thessalonikai Eustathios egy-egy császári *elogium*ában vizsgálja a homérosi utalásokat (*L'univers homérique dans les éloges impériaux du XIIe siècle à Byzance. Notes sur Théophylacte d'Achrida, Nicéphore Basilakés et Eustathe de Thessalonique*, 247–257). A XII. századi bizánci szónokok, állítja Marina Loukaki, szavakat, kifejezéseket, verssorokat, képeket vesznek át Homérostól, de a látásmódját nem.

A tanulmányokat tematikus könyvészet (*Bibliographie*, 259–285), ezt pedig az idézett antik szerzők betűrendes mutatója (*Index des auteurs et des textes anciens cités*) követi.

Homéros minden görögök nevelője, a klasszikus Athéntól a XII. századi Bizáncig, írják a szerkesztők bevezetőjükben. És lám, Homéros iskolájába 2015-ben két kontinensről, öt országból, tizenhét egyetemről érkeznek az oktatók. A kötet végére érve az olvasó azzal a meggyőződéssel csukja be a könyvet, hogy Homéros nem csak a görögök nevelője: hiszen maga is Homéros iskolájában járt az imént.

ADORJÁNI MÁRIA

Horváth László: *Az új Hypereidés. Szövegkiadás, tanulmányok és magyarázatok.* (Antiquitas – Byzantium – Renascentia XI.) Budapest, TypoteX, 2015.

Az *Antiquitas – Byzantium – Renascentia* sorozat XI. köteteként napvilágot látott „új Hypereidés” könyv címadását egyszerűsége ellenére több okból is találónak tartjuk. Nemcsak azért, mert a szerző a kutatásainak csakugyan új állomásához érkezett – a korábbi eredmények a számos résztanulmány mellett önálló kötetben is megjelentek –,¹ hanem mert ezúttal maga a vizsgált szöveg is teljes joggal nevezhető új anyagnak. Az ún. Archimédész-palimpsestuson előkerült terjedelmes beszédtrövedékek kalandos sorsáról, a kézirat hányattatásairól, a szöveg megfejtésének izgalmas történetéről nem szükséges hosszasan megemlékeznünk,² hiszen a nemzetközi tudományos közvélemény néhány éve már hangosan megünnepelte ezt a példátlan szenzációnak számító leletet.³ Jelen kötet az azóta elvégzett aprólékos filológiai munka összegzése: az eredmé-

¹ Horváth L.: *Az athéni Hypereidés beszédei és stílusának ókori megítélése.* Budapest 2001.

² A kutatás magyar vonatkozásairól részletes beszámolót közöl Horváth L. – Mayer Gy.: *Az új Hypereidés.* A kiadás előmunkálatai. *AntTan* 51 (2007) 145–183.

³ Vö.: *R. Netz – W. Noel – N. Wilson – N. Tschernetska* (eds.): *The Archimedes Palimpsest.* Volume I–II. Cambridge 2011 bibliográfiáját.

nyek áttekintése, pontosítása, a háttéranyag kiegészítése, és – ahogy divatosan mondani szokták – a beszédek „tágabb kontextusba helyezése”. Bár a mű azonos címen néhány hónapja németül is megjelent,⁴ a munka folyamatosságát mutatja, hogy a magyar nyelvű változat már ehhez a kiadványhoz képest is tartalmaz újabb fejezetet, arról nem is beszélve, hogy a közölt anyag – amint a szerző mondja – „magyarul kevés kivételtől eltekintve nem olvasható” (8). Nem mellékesen megjegyezzük továbbá, hogy a beszédek műfordításának kiadása a magyar nyelven elérhető antik irodalmi művek szempontjából is gyarapodást jelent.

A könyv három fő részből áll. A rövid előszót (7–8) követő első, a *Dióndas-per* címet viselő tartalmi egység (9–90) a maga öt nagyobb és tíz kisebb fejezetével a híres-hírheft ügy történeti háttérét mutatja be valamennyi, a megértéshez szükséges részlet alapos elemzésén keresztül. A mintegy nyolcvanoldalmi, gondosan felépített, adatokkal bőségesen alátámasztott fejezet akár az egész kutatás keresztmetszetének is tekinthető, amennyiben jól szemlélteti, hogy milyen természetű feladatokat kellett elvégeznie a szerzőnek a kutatómunka során. Mivel a Dióndas-beszéd pusztja létezéséről korábban csak néhány *testimonium* szókszavú hivatkozásaiból tudtunk, ezáltal a szó szoros értelmében a semmiből kellett építkezni, márpedig az ügynek még a szokásosnál is jóval szövevényesebb politikai összefüggései nem könnyítették meg a feladat elvégzését. A Dióndas-esetet tágabb értelemben egy koszorúzási előterjesztés indította el: a makedónellenes Hypereidés javasolta harcostársát, Démosthenést az állami kitüntetésre – feltehetően Kr. e. 338 júliusában. Az indítványt mind a tanács, mind a népgyűlés megszavazta, de Dióndas – valószínűleg a Démosthenés számára jelentős presztízsvesztéssel járó chairóneiai vereségtől vérszemet kapva – törvényességi kifogást (graphé paranómón) jelentett be a határozat ellen. A tényleges perre, mely a vádló Dióndas csúfos vereségével zárult, csak jóval később került sor: Horváth a beszéd belső utalásainak és a *testimonium*oknak az elemzése alapján Kr. e. 334 január-márciusára teszi a tárgyalás idejét. Mindez ugyan egyszerűen hangzik, de a problémakör valójában nagyon is összetett, komoly kutatást igényel. A vizsgálat során nemcsak a Kr. e. IV. század második felének váltakozó sikerrel végződő athéni belpolitikai villongásait, a makedónellenesek és makedónpártiak ravaszul álcázott pengeváltásait nem hagyhatjuk figyelmen kívül (A *politikai háttér*, 41–62), de meg kell ismerkednünk a peres gyakorlat bizonyos részleteivel, az egyes jogi eljárásokra vonatkozó törvényi szabályozással is. Különösen fontos az ügy rekonstrukciójában a démosthenési Koszorú-beszéd körülményeinek (A *Koszorú-per*, 41–48), valamint a Hypereidés egy másik ránk maradt szónoki beszédében alkalmazott érvelési technikának a szisztematikus áttekintése (*Áthallások a Philippidés és a Dióndas-beszéd között*, 50–53). A szerző kitartása – valljuk meg, helyenként valószínűsítő kásahegyen kellett átrágnia magát, hogy egy-egy apró adathoz eljusson – többször is elnyeri jutalmát: az athéni hajók száma az Artemision mellett és Salamisnál vívott

⁴ L. Horváth: Der neue Hyperides. Textedition, Studien und Erläuterungen. Texte und Kommentare. De Gruyter, Berlin – München – Boston 2014.

tengeri ütközetben (65–69), valamint az athéni szerepvállalás a Korinthosi Szövetségben (69–81) történeti szempontból *novum*ot hozó vizsgálódásnak bizonyul. Az első részt a beszéd szerkezeti elemeinek, felépítésének tömör összegzése zárja (83–89).

Terjedelem szempontjából (is) kiemelkedik a könyv gerincét adó második rész (*Hypereidés: Dióndas ellen*, 91–201), mely a görög szöveg kritikai kiadását (93–106), a beszéd magyar fordítását (107–112), és az ahhoz fűzött magyarázatokat tartalmazza (113–201). Az egyik legnehezebb feladatnak, a szöveg átírásának nehézségeit a teljessé kerekedett sorok láttán nem ítélni meg az olvasó. Ha valaki mégis szeretne szembe-sülni azzal, mit jelent hagyományos értelemben vett filológiai munkát végezni, vessen egy pillantást a könyv végén megtalálható fényképek valamelyikére, és próbálja meg kiszárazni, amit ott lát. Tanulságos élményben lesz része... A görög textus két *apparatus* is kapott: az átírás során korábban felmerült javaslatok és alternatív olvasatok felsorolása, valamint a másolói hibák rögzítése (*apparatus criticus*) mellett megtalálhatjuk a párhuzamos helyeket összegző – gyakran meglepően gazdag – *testimonia* rovatot is. A magyar fordítás fejezetekre tagolva hozza a szöveget, a klasszikus értelemben vett kommentár pedig mind a sor-, mind a fejezetszámot megjelölve, az adott szót mind a görög, mind a magyar alakjában hivatkozva közli a nyelvi, stilisztikai és tartalmi magyarázatokat, bőségesen kiegészítve a szükséges irodalmi párhuzamokkal. Az elvégzett munka alaposágáról mindent elárul, hogy a mintegy 260 *sornyi* szöveghez 88 *oldal* jegyzet tartozik. Külön ki kell emelnünk, hogy a görög szöveg esztétikai megjelenése és helyesírása példaértékű – márpedig ez gyakran szokott egy-egy kötet Achilleus-sarkának bizonyulni.

A harmadik rész (*Kiegészítő tanulmányok*, 203–273) – Schopenhauertől kölcsönzött címmel – *parerga* és *paralipomena*. A Dióndas-ügyhöz részben kapcsolódó kérdések (*A Dióndas- és a Koszorú-beszéd néhány hasonló eleme*, 205–219; *A Philippidés-beszéd keltezése*, 221–229) tárgyalása mellett ide került a másik újonnan felfedezett beszéd, a Timandros elleni szónoklat töredékeinek kiadása, fordítása és magyarázata is (231–235) – a Dióndas-beszédnél ismertetett szerkesztési elveknek megfelelő formában. A Timandros-beszéd esetében a töredék rövidke terjedelme okolható a látszólag mostoha bánásmódot: bármennyire is megérdemelne a gyámügyi kérdést tárgyaló beszéd egy önálló fejezetet, a mindössze néhány oldal külön egységként történő közlése nyilvánvalóan nem lett volna szerencsés megoldás. A *Hypereidés középkori magyarországi hagyománya* című fejezet (237–271) a szerző talán legnagyobb *triumphusa*, melynek jelentősége vetekszik az átírás érdemeivel. Amint az köztudott, a korábban általánosan elfogadott tétel szerint Hypereidés szónok életműve kizárólag papiruszon hagyományozódott, a *corpust* a középkorban nem ismerték, ennek megfelelően kéziratos hagyománya sincs. Ezt a *consensus philologorum*ot egyedül Horváth László vonta kétségbe. Bár az Archimédés-palimpsestus felfedezése természetesen önmagában is bizonyítja Horváth tézisét, most még nagyobb súlyt kaptak a szerző egykori forráskutatásai, melyek – újabb alapos szövegelemzésekkel kiegészülve – tovább árnyalják tudásunkat az attikai szónok kéziratainak sorsát illetően.

A kötetet a szokásos függelékek (bibliográfia, rövidítésjegyzék, mutatók, fénykép-mellékletek) zárják.

Ha feltesszük magunknak a kérdést, hogy mi az a tudományos szempontból kiemelkedő érték, amivel jelen kötet a modern klasszika-filológia gyarodásához hozzájárult, többféle válasz is adható. Magunk mindenestre azt tartjuk a legjelentősebb hozadéknak, hogy (újból) kiderült: „hagyományos” filológiai módszerekkel is lehet nemzetközi szinten eredményes és színvonalas munkát végezni – még a XXI. században is. Ehhez nem kell más, mint a klasszikus nyelv alapos ismerete, kitartás és alázat. Ez az általános tanulság pedig talán még a feltárt új adatoknál is fontosabb.

MÉSZÁROS TAMÁS

Achilleus Tatios: *Leukippé és Kleitophón története*. (Antiquitas, Byzantium, Renaissance VI.) Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta: Szepessy Tibor. Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2014.

Az ókori regények kutatása Magyarországon elvászthatatlanul összefonódik Szepessy Tibor nevével, akinek legújabb, hiánypótló kötetével immáron teljessé vált a modern tudományban „nagy öt”-nek nevezett szerelmi regények magyarul elérhető sora.¹ Az ókori görög „ideális” vagy más néven szerelmi regények alaptörténete megegyezik. Adott egy szerelmespár, akiket a végzet elválaszt egymástól, zsarnokok, rablók és kalózok fogságába esnek, ám végül a hajmeresztő kalandokat, próbákat bátran kiállva és egymás iránti hűségüket – többnyire – megtartva elnyerik méltó jutalmukat, házasságot köthetnek.

Minden hasonlóság ellenére a művek mégsem egyformák; az ábrázolásmódban, a karakterek és az alapmotívumok formálásában egyaránt tetten érhetők különbségek. Sokak szerint a *Leukippé és Kleitophón története* filológiai szempontból talán a legérdekesebb és legösszetettebb regény a „nagy öt” közül. Elég csak egy pillantást vetnünk a nyitó jelenetre. A szerző, aki maga is belép a regény világába, Sidón utcáin sétálva meglát egy falfestményt, ami Európé elrablását ábrázolja. A festmény olyan nagy hatást gyakorol rá, hogy Erós hatalmáról kezd beszélgetni a mellette álló fiatalemberrel, Kleitophóonnal. A főhős ekkor mondja el mintegy az elhangzottak illusztrációjaként saját maga és Leukippé történetét. Achilleus Tatios tehát szakított a hagyományos narratív formával, a történet bemutatása a főszereplő én-elbeszélésén alapul, ezzel pedig a reális

* Az ismertető az OTKA NN 104 456 sz. pályázat keretében készült.

¹ Achilleus Tatios regénye mellett (az első kiadásokat sorra véve): Kharitón: *Kallirhoé. Ógörög szerelmi történet*. Ford. Orosz Ágnes. Budapest 2006; Xenophón: *Anthia és Habrokomész*. (Az ókori irodalom kiskönyvtára.) Ford. Kárpáthy Csilla. Budapest 1975, 5–78; Longosz: *Daphnisz és Chloé. Pásztorregény*. Ford. Détsy Mihály. Budapest 1957; Héliodórosz: *Sorsüldözött szerelmesek. Etiópiai Történet*. Ford. Szepessy Tibor. Budapest 1964.

regények felé közelít. A mű nemcsak ebben mutat újat, változik például az olvasóhoz, befogadóhoz való viszony is. Érdemes kiemelni a mitológiai betétek, utalások nagy számát, s felhasználásuk feltűnően gazdag palettáját, ami a műfaj intellektuális horizontjának megemelkedésére utal.

A fordulatokkal és mitológiával gazdagon átszőtt cselekményszál ellenére a *Leukippé és Kleitophón története* Szepessy Tibor tolmácsolásában könnyed, élvezetes olvasmány, amely széles közönséget céloz meg. A szöveghez fűzött jegyzetapparátus ugyanis nem hagyja támasz nélkül sem az ókori irodalom és kultúra világában kevésbé jártas olvasót, sem az értelmezésben megtorpant, vagy épp egy-egy kultúrtörténeti hivatkozás felett elsikló klasszika-filológust. A mitikus utalások, történetek magyarázata mellett, ami a jegyzetek többségét adja, a kommentár pontosan megnevezi és kifejti az irodalmi allúziókat, célzásokat, azonosítja a helységneveket mai megfelelőjükkel, felhívja a figyelmet a nyelvi játékokra, és nem utolsó sorban foglalkozik a szerzői tévedésre, valamint a szöveg hagyományozódásra visszavezethető szövegproblémákkal. Az értékes szöveggkritikai megjegyzések önálló tanulmányként is megállják a helyüket. Ezek mellett a jegyzetekben olyan érdekes és művelődéstörténetileg sem épp mellékes fejtegetésre bukkanhatunk, hogy mi az a *smilax* (szárcsalián), vagy kik voltak és hogyan tűntek föl a többi regényben a marhapásztorok (βουκόλοι).

A műfordítást kísérő tanulmány – *Utószó* – tömör, ugyanakkor átfogó képet ad a regényt és annak kutatását érintő főbb kérdésekről. Aki ismeri Szepessy Tibor korábbi írásait, sejtethi, hogy a cím alatt nem száraz filológusi fejtegetés következik, hanem ízes, olvasmányos feltárás. Ebben a szerző előbb az Achilleus Tatios-regény keletkezésének külső körülményeit veszi sorra, majd közvetlenül a regényt vizsgálja. Az előbbi négy témakört érint: először szó esik Achilleus Tatiosról, pontosabban arról, hogyan jutott el a tudomány addig a napjainkban is érvényes megállapításig, hogy a regényíró élete és irodalmi munkássága a Kr. u. II. század második felére tehető. Ezt követi a korszak pezsgő irodalmi életének bemutatása a szépirodalom kereteibe illő prózai műfajok felől (pl. elbeszélés, történetírás, filozófiai esszé, szónoki művek), majd a szónoklás és a korabeli szónokok tevékenysége kerül az elemzés középpontjába. A tanulmány első felét a Kr. u. I. század végétől a III. század elejéig keletkezett görög és latin nyelvű szerelmi regények rövid felsorolása zárja.

Az *Utószó* második felében Szepessy Tibor többek között olyan kérdésekre keresi a választ, hogy miért alkalmaz Achilleus Tatios két én-elbeszélőt,² miért töri meg a mű végén az elbeszélők kettős keretét és hagyja csonkoltan a befejezést, illetve hogyan értelmezhető mindez. Természetesen a tanulmányban nem pusztán ezekre a felvetésekre kapunk magyarázatot. A szerző ugyanis a cselekmény legfontosabb mozzanatait kiemelve felvázolja a regény szerkezetét, miközben rávilágít az egyes részek közötti kapcsolódási pontokra, a mű „reális” jegyeire, a nem mindennapi, elborzasztó jelenségekre (pl. Leukippé látszólagos feláldozása), valamint Achilleus Tatios újításaira (pl. a

² Az első én-narrátor a szerző, aki maga is belép a regénybe, és felkéri Kleitophónt mint második én-elbeszélőt, hogy mondja el történetét.

szerelem első látásra nem kölcsönös; a valójában nem is csábító Melité figurája; Melité, Kleitophón és az olvasó titka stb.). Itt kap helyet továbbá a regény sajátos nyelvi-stiláris fordulatainak rövid bemutatása, melynek két jellegzetes típusával találkozik az olvasó: egyrészt gyakoriak a versespróza-betétek, amely később a bizánci regények fő ismérve lesz, másrészt pedig a bonyolult és kifacsart nyelvi eszközök, nyelvi építmények – mindkettő a retorika hatásának tudható be. A *Leukippé és Kleitophón története* elemzésével a szerző Tatios újszerű látásmódját és a regénykompozíció tudatos felépítését igazolja.

Az ókori regény virágzása után csaknem nyolc század telt el, míg a XII. századi Konstantinápolyban görög nyelvű szerelmes regény újra napvilágot látott. Bizáncban Achilleus Tatios műve Héliodóroséval együtt kedvelt olvasmány volt, és minden kétséget kizáróan alapul, valamint mintául szolgált az új regényekhez. A modern Európa – ahogy arra Szepessy Tibor is utal az *Utószóban* – „hibái” és a szerelmi regényektől szokatlan jegyei miatt nehezen barátkozott meg *Leukippé és Kleitophón történetével*. Magyarországon a görög ideális regények kutatása, sőt ismertsége máig eltörpül ahhoz a figyelemhez képest, ami az utóbbi negyven évben nemzetközi szinten feljűk fordult. Szepessy Tibor ezzel a kötetével Héliodóros *Aithiopiájának* fordítása után egy újabb jelentős lépést tett afelé, hogy ezeket az ókori alkotásokat bevonhassuk, bevonjuk a hazai irodalmi és tudományos vérkeringésbe. Az olvasó pedig – remélhetőleg – „megfogadja a filozófus León tanácsát, amire a regénynek szentelt epigrammában buzdít: hogy hajlandó lesz maga is kutatni, »mit mond, üzen, mi is a lényege« (151. o.) Achilleus Tatios művének.

L. DELBÓ KATALIN

Roger Scott: *Byzantine Chronicles and the Sixth Century*. (Variorum Collected Studies Series CS1004) Farnham – Burlington, Ashgate, 2012.

Roger Scott a University of Melbourne docense, az Australian Academy of the Humanities tagja. Könyve négy évtized (1972–2012) tudományos munkásságából készült válogatás. A tanulmánykötet négy fejezetre oszlik: A) *Historiography, Chronicles and the Sixth Century* (6 tanulmány); B) *Malalas, Theophanes and the Sixth Century* (7 tanulmány); C) *Malalas, Theophanes and their Byzantine Past* (3 tanulmány); D) *Reinterpreting the Fifth and Sixth Centuries* (3 tanulmány). Öt cikket korábban folyóiratokban (The Medieval Chronicle; Bysantinska Sällskapet Bulletin; Classica et Mediaevalia; Dumbarton Oaks Papers; Byzantina) olvashattunk, tizenkét közlemény tanulmánykötetben látott napvilágot (melyek közül többnek társszerkesztője is volt Scott). Hét tanulmánykötet ausztrál vállalkozás, közülük öt a Byzantina Australiensia sorozat kötete; három tanulmány a jelen válogatást is kiadó Ashgate kiadónál, a hatodik (*Chronicles versus classicizing history: Justinian's West and East*) és az utolsó (*Justinian's new age and the Second Coming*) tanulmány pedig ebben a kötetben jelent meg először nyomtatásban.

A tanulmányokat Scott az eredeti formátumban közölte. Ennek következtében némelyikben végjegyzetek, némelyikben lapalji jegyzetek találhatók. Az eredeti oldalszá-

mok is megmaradtak; a kötetben nem találunk folyamatos számozást. Nagyobb gondot jelent azonban, hogy a tükör eltérő mérete miatt némely szöveget annyira lekcicsinyítettek, hogy az – különösen a jegyzetek esetében – már szinte olvashatatlanná vált.

A kétoldalas előszót rövidítésjegyzék és ötoldalas bibliográfia is követi (apró pontatlanságokkal, pl. Moravcsik Gy. tanulmányának könyvészeti leírásában a xvi. oldalon: G. Moravcsik, Klassizismus im byzantinischen Geschichtsschreibung).

A tanulmányok középpontjában a Kr. u. V. és VI. század esemény- és kultúrtörténete (elsősorban I. Iustinianus császár kora), a korszakra vonatkozó források, és a bizánci történetírás sajátos műfaja, a bizánci világkrónika, s annak művelői (mindenekelőtt Malalas és Theophanés) állnak. Scott, a bizánci krónikairódalom világszerte elismert szakértője a krónikákkal kapcsolatos problémákra és tisztázatlan kérdésekre is felhívja a figyelmet, de mindenekelőtt igyekszik új megvilágításba helyezni őket. Általános negatív megítélésükkel szemben bizonyítja, hogy egy-egy korszakra vonatkozóan nagyon is értékes források lehetnek.

Scott a bizánciak történetiszemléletével, a történetírók munkamódszerével kapcsolatban is számos értékes megfigyelést tesz. Az egyes tanulmányokban más-más megközelítésből, de általában hasonló kérdéseket feszeget. Többször visszatérő téma Iustinianus uralmának négy emblemikus eseménye (a háborúk, a kodifikáció, az athéni Akadémia bezárása és a Hagia Sophia felépítése). Kimutatja, hogy a klasszicizáló és korábban (részben éppen ezért) favorizált Prokopioshoz képest valójában Malalas műve alapján nyerhetünk hitelesebb képet Iustinianus koráról. A háborúk jelentősége eltúlzott, csak a klasszikus elődök nyomán járó Prokopios miatt terjedt el Iustinianus császárral kapcsolatban a nagy hódító képe. Scott több példával igazolja, hogy Malalas művében a császári propaganda befolyása is tetten érhető. Ugyancsak a propaganda eszközei lehettek a krónikákban (és Scottnál is többször) vissza-visszatérő történetek, az ún. „good stories” (pl. a csodakutya, Eudokia/Pulcheria almája, Markianos sasmadarai, III. Mihály bizánci császár esete a szegény asszonnyal stb.), melyek idővel a történelmi emlékezet részévé váltak. A krónikáíróknak a hitelesség látszatának fenntartásához újra és újra fel kellett idézniük ezeket a történeteket, de saját koncepciójuknak megfelelően illeszthették bele a szövegbe: minimális változtatással – akár csak az események sorrendjének felcserélésével – egészen más szemszögből láttatták az eseményeket. A sajátos interpretációra Theophanés az egyik legjobb példa, akit Scott – mint a bizánci irodalom új fejlődési szakaszának előhírnökét – több tanulmányban is részletesen elemez.

Az egyes történetek jelentőségének és szerepének megítéléséhez azonban nem elég a fennmaradt görög nyelvű források tanulmányozása; a más nyelveken megőrzött változatokat is figyelembe kell venni. Scott ráirányítja a figyelmet a VI. század egyéb (eddig kevésbé jelentősnek ítélt) témáinak és szerzőinek tanulmányozására, de a már vizsgált szerzők (pl. Rómanos) esetében is új szempontú megközelítést szorgalmaz. Rámutat, hogy a korábbi kutatásokban nem kapott kellő figyelmet, hogy az egyes szerzőket milyen mértékben befolyásolták saját koruk viszonyai. Tanulmányaiban Scott arra is próbált példát mutatni, hogyan lehetne kiaknázni a méltatlanul háttérbe szorított bizánci krónikákat a bizánci történelem jobb megértéséhez. Elsősorban Malalas és a VI.

század áll érdeklődése középpontjában, de Malalas nemcsak azért fontos Scott számára, mert elsőrendű forrás saját korára vonatkozóan, hanem mert arra is rávilágít, hogyan értelmezzük egyéb forrásainkat a korszak pontosabb megértése érdekében. A helytálló következtetések levonásához azonban elengedhetetlen egy megbízható alapszöveg megléte. A kutatást nagyban nehezíti, hogy Malalas szöveghagyománya meglehetősen problematikus. A kérdések megválaszolására a XX. század végétől több tudományos vállalkozás jött létre.

Roger Scott az ausztrál Malalas-kutatás meghatározó tagja. Mind a krónika angol nyelvű fordításában (*The Chronicle of John Malalas. A Translation by Elizabeth Jeffreys – Michael Jeffreys – Roger Scott. Melbourne 1986*), mind az addigi kutatási eredményeket összegző tanulmánykötet (Elizabeth Jeffreys – Brian Croke – Roger Scott: *Studies in John Malalas. Sydney 1990.*) létrehozásában döntő szerepet vállalt. A tanulmányokból világosan kirajzolódik az ausztrál kutatókkal való szoros együttműködés, a folyamatos tudományos eszmecsere megléte. A szakirodalmi hivatkozásokban azonban kisebb szerep jut a nem angol nyelvű publikációknak. A Malalas-kutatás a XXI. században Európában is új lendületet kapott. Az új kritikai kiadás megjelenése (*Ioannis Malalae Chronographia. Ed. v. Johannes Thurn. Berlin – New York 2000*) lehetővé tette a szöveg alaposabb tanulmányozását, ugyanakkor újabb és újabb problémákkal szembesíti a kutatókat. A szórványos publikációk mellett említést érdemel két francia Malalas-konferencia (2003-ban és 2005-ben), és az előadásokból megjelent konferenciakötetek (Joëlle Beaucamp – Sandrine Agusta-Boularot – Anne-Marie Bernardi – Bernadette Cabouret – Emmanuèle Caire (Eds.), *Recherches sur la chronique de Jean Malalas I*, Paris 2004; Sandrine Agusta-Boularot – Joëlle Beaucamp – Anne-Marie Bernardi – Emmanuèle Caire (Eds.), *Recherches sur la chronique de Jean Malalas II*, Paris 2006). A német nyelvű szakirodalomból elsősorban Mischa Meier munkásságára szeretnénk felhívni a figyelmet, akinek nemcsak Malalas német fordításában volt oroszlánrésze (*Johannes Malalas Weltchronik. Übersetzt von J. Thurn und M. Meier [Bearb.]. Mit einer Einleitung von C. Drosihn, M. Meier und St. Priwitzer und Erläuterungen von C. Drosihn, K. Enderle, M. Meier und St. Priwitzer. Stuttgart 2009*), hanem több könyvet (pl. *Das andere Zeitalter Justinians. Kontingenzerfahrung und Kontingenzbewältigung im 6. Jahrhundert n. Chr. Göttingen 2003; Anastasios I. Die Entstehung des Byzantinischen Reiches, Stuttgart 2009, 2010²*) és számos tanulmányt szentelt Justinianus és kora, valamint a korszakról szóló források, elsősorban Malalas tanulmányozásának. Szerkesztésében jelent meg a témával kapcsolatos újabb kutatásokat összefoglaló tanulmánykötet (*Justinian. Neue Wege der Forschung. Darmstadt 2011*), mely Roger Scott egyik tanulmányát is tartalmazza.

A könyv megjelenése óta kezdetét vette (2013-ban) a nagyszabású tübingeni Malalas-projekt is (Historisch-philologischer Kommentar zur Chronik des Johannes Malalas: <http://www.haw.uni-heidelberg.de/forschung/forschungsstellen/malalas/projekt.de.html>), mely nagy haszonnal aknázhatja ki Scott kutatásainak eddigi eredményeit.